

Birinci Dağlık Karabağ Savaşı ve Azerbaycan-Türkiye Siyasi İlişkileri

The First Nagorno-Karabakh Conflict and Azerbaijan-Türkiye Political Relations

Bahar ÖZSOY¹

Geliş Tarihi (Received): 19.03.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 20.06.2024

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2024

Öz: 1991 yılındaki bağımsızlığın ardından siyasi ve ekonomik bir kriz yaşayan Azerbaycan Dağlık Karabağ üzerindeki hak iddiası nedeniyle Ermenistan'la savaşmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde ülkedeki siyasi istikrarsızlık savaşın alanını genişletirken Azerbaycan'ın küresel alana entegrasyonunu geciktirmiştir. Nitekim, 1994 yılındaki ateşkes anlaşmasına kadar Dağlık Karabağ'ın yanı sıra çevre kentler işgal edilmiş ve Azerbaycan uluslararası kamuoyundan gereken desteği alamamıştır. Bununla birlikte, Türkiye 1991 yılında Azerbaycan'ı tanıyan ilk ülke olmuş ve kısa süre içerisinde diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Siyasi ve ekonomik olarak Azerbaycan'ın yanında olan Türkiye, Karabağ meselesinin çözülmesi konusunda Bakü yönetimine önemli bir destek sağlamıştır. Bu çalışma, siyasi ilişkilerin temellerinin atıldığı İlham Aliyev öncesi dönemi (1991-2003) incelemektedir. Çalışma ile iki ülke arasında "Dağlık Karabağ meselesi" üzerine inşa edilen siyasi ilişkilerin ateşkes anlaşması sonrasında Azerbaycan'ın uluslararası alana entegre edilmesi amacına evrildiğine dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dağlık Karabağ, Siyasi İlişkiler, Azerbaycan, Türkiye.

&

Abstract: After independence in 1991, Azerbaijan faced a political and economic crisis and was forced to war with Armenia over its claim to Nagorno-Karabakh. During this period, the political instability in the country extended the field of war and also delayed Azerbaijan's integration in the global sphere. As a matter of fact, until the ceasefire agreement in 1994, Nagorno-Karabakh and its surrounding cities were occupied and Azerbaijan did not receive the necessary support from the international community. However, Türkiye was the first country to recognise Azerbaijan in 1991 and soon diplomatic relations were established. Türkiye, which has been on Azerbaijan's side politically and economically, has provided a significant support to the Baku government in resolving the Karabakh issue. This study analyses the period before İlham Aliyev (1991-2003), in which the foundations of political relations were formed. The article draws attention to the fact that the political relations between the two countries, which were built on the "Nagorno-Karabakh issue", evolved into the aim of integrating Azerbaijan in the international arena after the ceasefire agreement.

Key Words: Nagorno-Karabakh, Political Relations, Azerbaijan, Türkiye.

Atıf/Cite as: Özsoy, B. (2024). Birinci Dağlık Karabağ Savaşı ve Azerbaycan-Türkiye Siyasi İlişkileri. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 762-779. doi: 10.11616/asbi.1455248

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bahar Özsoy, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, b.ozsoy@hbv.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

1. Giriş

Rusya'da gerçekleşen Ekim devriminin ardından 1922 yılında kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) içerisindeki ülkelerden biri de Azerbaycan'dır. Yaklaşık 70 yıl boyunca dış dünya ile ilişkilerini Moskova aracılığı ile sürdüren ülke 1991 yılında bağımsızlığını yeniden elde etmiştir. Sovyetlerin dağılma sürecine girdiği dönemde Ermenistan ile Dağlık Karabağ bölgesi nedeniyle başlayan çatışmalar bu dönemde savaşa evrilmiştir. Kafkasya'daki etnik temelli sorunlardan biri olarak öne çıkan Dağlık Karabağ anlaşmazlığı uzun yıllar boyunca yalnızca iç politikada değil Azerbaycan dış politikasında da belirleyici olmuştur. 1991-1993 yılları arasında üç kez cumhurbaşkanı değişimi yaşayan ülke, Dağlık Karabağ'ın yanı sıra çevre yedi kenti de savaşta kaybetmiştir. Yeni kurulan bir ülke olarak karşı karşıya kalınan ekonomik zorluklar toprak kayıplarının yaşanması nedeniyle ülkede kaçkın (mülteci) ve mecburi köçkün (ülke içinde yerinden edilmiş kişiler) olarak bilinen göçmen sorununun oluşmasına yol açmıştır.² Diğer taraftan gerek Batı gerekse bölgedeki ülkelerle ilişkiler sınırların dokunulmazlığı, egemenlik, eşitlik ve bağımsızlık gibi ilkeler temelinde kurulmuştur. Bu kapsamda Rusya ve İran gibi Türkiye ile de ilişkiler, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali konusunda Ankara'nın tutum ve stratejisine göre şekillenmiştir.

Batı ile yakın ilişkiler kurmak amacıyla olan Özal hükümeti, 1987 yılında Avrupa Topluluğuna (AT) tam üyelik için başvuru yapmış ve Birlik için Türkiye'nin stratejik önemini yansıtacak bir tutum benimsemiştir. Çok geçmeden Sovyetlerin dağılması ile Kafkasya ve Orta Asya'da Türk kökenli bağımsız devletler kurulmuş, Türkiye tarafından bu ülkeler Batılı değer ve kurumlara erişiminde bir köprü olarak görülmüştür. Azerbaycan'ın da içinde olduğu bu devletlere siyasi ve ekonomik desteğin verilmesi Ankara'nın Sovyet sonrası dönem için öncelikli hedefi olmuştur. Balkanlar ve Orta Doğu'da önemli jeopolitik değişikliklerin yaşandığı, iç politikada PKK terör örgütünün doğu ve güneydoğuda eylemlerinin arttığı, ekonomik ve siyasi istikrarsızlığın sıklıkla görüldüğü bu dönemde gerek ikili ilişkiler gerekse de kurumsal oluşumlar nezdinde Türk Cumhuriyetleri ile iş birliği çabaları dikkat çekmektedir. Karşılıklı ziyaretlerin sık yapıldığı bağımsızlığın ilk aylarında Türkiye, genç cumhuriyetler için bir örnek teşkil etmiş hem ulusal kalkınmanın sağlanmasında hem de bu ülkelerin uluslararası alana entegre edilmesinde Ankara'nın tecrübesinden faydalanılmıştır. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'nın (TİKA) kurulması, Türk devletleri ile Zirve toplantıları yapılması, kültürel bütünleşmeye katkı sağlamaya yönelik olarak Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı'nın (TÜRKSOY) oluşturulması dönemin önemli gelişmeleridir. Bununla birlikte dil benzerliği, coğrafi yakınlık, liderlerin bireysel yakınlıkları, dış politikadaki ortak norm ve çıkarlar Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini "iki devlet-tek millet" ilkesi temelinde şekillendirmiştir. Bu noktada iki ülke arasındaki iş birliğini yapısalcı yaklaşımla açıklamak mümkündür.

Yapısalcılık, 1980'li yıllarda yaygınlaşan pozitivist ve post pozitivist yaklaşımlara üçüncü bir seçenek olarak eklenmiştir. Soğuk Savaşın son bulduğu dönemde realist ve liberal teorilerin değişimi açıklama noktasındaki yetersizlikleri bu teorinin uluslararası ilişkiler disiplinde öne çıkmasını sağlamıştır. (Dormer, 2017: 57). Yapısalcı teori uluslararası sistemi açıklamada maddi faktörleri yok saymamakla birlikte fikirleri ve normları merkezine almaktadır. Buna göre uluslararası sistemin kaçınılmaz olarak anarşik bir yapıda olmadığı, etkileşim yoluyla iş birliğinin sağlanabileceği savunulmaktadır (Wendt, 1992). Burada, kimlik ve çıkarlar anarşik yapının kontrol edilmesinde ya da değiştirilmesinde belirleyici olabilmektedir. Yapısalcılara göre, uluslararası sistemin temel aktörü olan devletlerin birbirlerini algılama biçimleri sistemin yapısını oluşturmaktadır. Devletler neorealitlerin iddia ettiği gibi yapının kendilerini zorladıkları egemen, çıkarıcı ve güç peşinde koşan tek bir kimliğe değil birden fazla sosyal kimliğe sahip olabilirler (Bozdağlıoğlu, 2012: 132). Wendt'in (1992) de belirttiği gibi devletler bu kimliğe bağlı olarak çıkarlarını belirleyebilirler. Diğer bir anlatımla kimlikler çıkarların temelidir ve insanlar, nesnelere karşı (aktörler de bu grubun içerisinde), nesnelere kendileri için taşıdığı anlamlar temelinde hareket etmektedirler. Böylece devletler, düşmanlara karşı, dostlara karşı davrandıklarından farklı davranırlar çünkü düşmanlar tehdit edicidir ancak dostlara karşı böyle bir tehdit algılanmaz.

---

²Azerbaycan topraklarından göçe zorlanan Azerbaycan Türkleri "mecburi köçkün"; Ermenistan'dan göçe zorlananlar ise "kaçkın" olarak nitelendirilmektedir.

Sovyetlerin dağılması ile Kafkasya'da savaşa evrilen etnik temelli çatışmalar ve bölgede oluşan belirsizliğe rağmen Türkiye doğrudan bir güvenlik tehdidi ile karşı karşıya kalmamış, 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke olmuştur. 1992 yılındaki Nahcivan krizi dışında Türkiye askeri seçeneklere yönelmemiş, bölgeye yönelik politikalarını yapıcı bir perspektif üzerine inşa etmiştir. Bununla birlikte 1993 yılında Kelbecer kentinin işgali üzerine Ankara diplomatik desteği artırarak Azerbaycan'ın yanında yer almış ve Ermenistan ile olan ikili ilişkilerini sınırlandırmıştır. Bu dönemde Balkanlarda ve Orta Doğu'da devam eden savaşların yanı sıra ülkede artan PKK saldırıları ve kronik hale gelen ekonomik sıkıntılar, Türkiye'nin dış politikadaki aktif rolünü sınırlamamıştır. Tarihi, kültürel, dini ve etnik gerekçelere de dayandırılabilir bir dizi etmen Balkanlarda olduğu gibi Kafkasya'da da Türkiye'nin tutumunun yapısalcı teori ile açıklanabileceğini göstermektedir.

Ülkede, 1992 yılına kadar cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan Ayaz Mutallibov Rusya'ya yakın bir dış politika belirlemiş olsa da Türkiye ile ilişkilerin gelişmesine özen göstermiştir. 26 Şubat'ta gerçekleşen Hocalı Katliamının etkisiyle artan baskılar üzerine istifa eden Mutallibov'un yerine Ebulfez Elçibey Cumhurbaşkanı olmuştur. Türkiye'ye yakın bir dış politika stratejisi uygulayan Elçibey döneminde iki ülke arasındaki ilişkiler gelişmesine karşın İran ve Rusya gibi bölge ülkeleri ile gerginlikler yaşanmış ve Azerbaycan'ın toprak kayıpları devam etmiştir. Ülkede devam eden istikrarsızlık 1993 yılında Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanlığına gelmesi ile son bulmuş, Ermenistan ile imzalanan ateşkes anlaşması sonrasında Azerbaycan dış politikasını denge siyaseti üzerine kurmuştur. 1994 yılında "Asrın Anlaşması" olarak bilinen enerji anlaşması Azerbaycan'ı uluslararası alana entegre eden temel adım olurken bu dönemden itibaren Türkiye ile ilişkiler büyük bir ivme kazanmıştır. Bu noktada ateşkes anlaşmasına kadar Dağlık Karabağ meselesinin etkili olduğu siyasi ilişkilerde, 1994 yılından sonra enerji diplomasisi ve Azerbaycan'ın uluslararası alana entegre edilmesi konusu temel unsurlardır. Ortak kimlik ve çıkarlara vurgu yapan bu unsurlar iki ülke arasındaki ilişkilerin temellerini oluşturmaktadır.

Çalışmanın temel tezi, Dağlık Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde belirleyici olduğu ve Ermenistan'la imzalanan ateşkes anlaşmasının ardından ortak çıkarların varlığına dayanan ilişkilerin ivme kazandığıdır. Çalışmanın temel sınırlılığı, İlham Aliyev döneminin çalışma kapsamına dahil edilmemesidir. Ancak bu dönem İlham Aliyev dönemine bir ışık tutmakta, ilişkilerin gelmiş olduğu noktaya bir temel oluşturmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan süreç izleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, tarihsel açıklamalarla ilgilenen tarihçiler ile tarihsel olayların karmaşıklığına duyarlı olan ancak bireysel vakaları açıklamamanın yanı sıra vaka kategorileri hakkında teori oluşturmayla daha fazla ilgilenen siyaset bilimciler ve diğer sosyal bilimciler için bir orta yol sağlamaktadır (George ve Bennett, 2005: 158-1). Bu yöntemle, belirli bir durumda belirli bir sonucun nedenleri hakkındaki hipotezler değerlendirilebilir ve sonucun nasıl geliştiği açığa çıkarılabilir (Trampusch ve Palier, 2016: 5;12). Süreç izleme, hem politik ve sosyal olguların tanımlanmasına hem de nedensel iddiaların değerlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Yöntemin önemli özelliklerinden biri olayların zamansal sırasını vurgulaması ve ayrıntılı vaka bilgisi gerektirmesidir (Collier, 2021: 823). Süreç takibinde tarihi arşiv belgeleri, mülakatlar, demeçler, biyografi ve hatıralar, mektuplar, güncel haberler kullanılmakta ve sonuca ulaşmayı sağlayan süreçsel nedenleri açıklamakta kolaylık sunmaktadır (Söyler, 2021: 71-72).

Çalışma, Azerbaycan-Türkiye siyasi ilişkilerinin temelini oluşturduğu İlham Aliyev öncesi döneme (1991-2003) odaklanmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak Dağlık Karabağ meselesinin tarihsel arka planına yer verilmiş, ardından savaşa ve savaşın çözülmesine yönelik çabalar üzerinde durulmuştur. İkinci olarak Dağlık Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan-Türkiye siyasi ilişkilerine etkisi savaş dönemi ve ateşkes anlaşmasından sonra olacak şekilde iki dönemde ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise konu ile ilgili genel bir değerlendirmede bulunulmuştur.

2. Tarihsel Perspektiften Dağlık Karabağ Sorunu

1748 yılında bir Hanlık olarak kurulan Dağlık Karabağ, Rusya'nın Kafkasya'ya yayılma ve Ermenileri Azerbaycan topraklarına göç ettirme politikasının bir sonucu olarak bölgedeki güvenlik sorununun başlıca sebebi olmuştur. 1805 yılında imzalanan Küreçay Anlaşması ile Kuba ve Karabağ hanlıkları üzerinde Rus hakimiyeti dönemi başlamıştır (Azərbaycan Tarixi, 2007: 599). Anlaşmada, Ermenilerle ilgili bir ifade bulunmaması adı geçen dönemde kayda değer bir Ermeni nüfusun bölgede yaşamadığını göstermektedir.

Bununla birlikte çok geçmeden İran ile imzalanan Gülistan ve Türkmençay anlaşmaları sonrasında Kafkasya üzerindeki değişim süreci başlamıştır. Bu dönemden itibaren başlayan Ermeni göçleri özellikle Karabağ gibi stratejik alanlara doğru yapılmış ve planlı bir yerleştirme politikası uygulanmıştır. Nitekim Halaçoğlu (2001: 735), 1832 yılına gelindiğinde Karabağ nüfusunun yüzde 34'nün Ermenilerden oluştuğunu ifade etmektedir.

1923 yılında Dağlık Karabağ bölgesine özerklik statüsü verilmiştir. Zaman içinde nüfusunun büyük bir bölümünü Ermenilerin oluşturduğu bölge, 1936 tarihli Sovyet Anayasası ile resmi olarak Azerbaycan SSC'ye bağlı kılınmıştır (Yalçınkaya, 2006: 131). Bölgeye göçü teşvik edilen Ermenilerin Karabağ'a yerleştirilmesi ile Azerbaycan aleyhine oluşan orantısız nüfus zaman içerisinde taraflar arasında sorunların yaşanmasına sebep olmuş, Sovyetlerin kurulduğu dönemden itibaren çeşitli zaman dilimlerinde Ermeniler tarafından Karabağ'ın Ermenistan SSC'ye dahil edilmesi konusu gündeme getirilmiştir. Bununla birlikte Azerbaycan yönetiminin itiraz ve protestoları söz konusu kararın alınmasını engellemiş, Karabağ resmi olarak Azerbaycan'a bağlı özerkliğini korumuştur.

Mihail Gorbaçov'un iktidara geldiği dönemde gerek Sovyetlerin eski gücünü yitirmiş olması gerekse uygulanan 'açıklık' politikasının bir sonucu olarak Karabağ'a yönelik Ermeni iddiaları yeniden artmış ve 1987 yılından itibaren taraflar arasında çatışmalar yoğunlaşmıştır. Ermenistan'ın toprak taleplerine bu dönemde nüfusun tamamına yakını Azerbaycanlı olan Nahcivan da dahil edilmiştir. Dahası Ermenistan'da, Azerbaycanlılara yönelik artan baskı ve zorlamalar 1988 yılının ocak ayında Bakü'ye ilk göçmen nüfusun gelmesi ile sonuçlanırken Karabağ'daki Ermeni nüfusun oranı ise 1989 yılında yüzde 77'ye ulaşmıştır (Azarova, 2015: 4).

Bu dönemde Sovyet yönetimi taraflar arasındaki soruna müdahalede bulunmamış ancak medya yoluyla iki toplum arasında bilinçli bir çatışma ortamı yaratmaya çalışmıştır. Öyle ki, bölgede dinin kimlik belirleyiciliği uzun zaman önce silinmesine karşın olaylar Ermenilerin Hristiyan, Azerbaycanlıların Müslüman olmaları üzerinden kamuoyuna sunulmuştur (Nolyain, 1999: 39-40). Cornell'e göre (1997: 6), Sovyet yönetiminin bu politikasının amacı bölgedeki olası bir istikrarsızlığın her iki hükümeti de zayıflatarak Moskova'nın bölge üzerinde yeniden kontrol kurmasını sağlamaktır. Nitekim ilerleyen süreçte söz konusu politika etkisini göstermiş, Azerbaycan'daki siyasi istikrarsızlık ve Ermenistan'daki koşulsuz bağımlılık Rusya'nın bölge üzerindeki etkisini artırmıştır.

20 Şubat 1988 tarihinde Dağlık Karabağ özerk yönetimi, 1977 tarihli SSCB Anayasası'nın Birliğin halkların kendi kaderlerini özgürce tayini ve aralarında eşit olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nin gönüllü katılımıyla oluşmuş çok uluslu, federal bütün bir devlet olduğunu belirten maddesine dayanarak Ermenistan'a katılma talebinde bulunmuştur. SSCB Bakanlar Kurulu tarafından reddedilen bu talebi Azerbaycan Yüksek Sovyet'i de Anayasanın 78. maddesinde yer alan bir toprağın yalnızca ilgili cumhuriyetlerin mutabakatı ve SSCB'nin onayına tabi olarak değiştirilebileceği ilkesine dayanarak eleştirmiş ve kabul etmemiştir (Lütem, t.y.). Nitekim, Sovyet anayasasına göre Birlik Cumhuriyetleri teorik olarak SSCB'den ayrılma hakkına sahipken Anayasaları bulunan özerk cumhuriyetlerin böyle bir hakkı bulunmamaktadır. Bu nedenle Dağlık Karabağ'ın iddia ve kararlarının hukuki dayanağı kalmamış, 18 Temmuz 1988 tarihinde, SSCB Yüksek Sovyet'i, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan içinde özerk bölge statüsünde olduğunu onaylamıştır (Paşayeva, Bağirova, Aliyev ve Mehdiyev, 2013: 76).

Aralık 1988'de Ermenistan'da gerçekleşen deprem taraflar arasındaki gerilimin bir süreliğine yumuşamasını sağlarken gelişmeler Sovyet hükümetine olayları kontrol altına alması için uygun bir fırsat sunmuştur. 1989 yılının ilk aylarında Ermeni Karabağ Komitesi'nin on bir üyesi deprem yardımını engelledikleri suçlamasıyla tutuklanırken Azerbaycan'a asker gönderilmiş ve Bakü'de sıkıyönetim ilan edilmiştir (Cornell, 1998: 54). Çok geçmeden Sovyet liderliği Karabağ'da 'özel bir hükümet yönetimi' kurmaya karar vererek bölgeyi doğrudan Moskova'nın kontrolü altına almıştır. Kasım ayında Karabağ üzerindeki özel yönetimin kaldırılması ile bölgenin yeniden Azerbaycan'a bağlanmasını kabul etmeyen Ermenistan 1 Aralık 1989 tarihinde Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan bir bildirgeyi kabul ederek 1990 yılı ocak ayı bütçesinde Karabağ'a pay ayırmıştır (Cornell, 1997: 18). Taraflar arasındaki gerilimin yükselmesi ile 19 Ocak'ta Kızılordu Birlikleri Bakü'ye girmiştir. Kızılordu Birliklerinin Azerbaycanlı sivilleri hedef

alması sonucu 130'u aşkın kişi yaşamını yitirmiş, 744 kişi yaralanmıştır (Məmmədova, 2020: 9). Azerbaycan'daki olaylara Türk kamuoyundan sert tepkiler gelirken dönemin iktidarı yaşananları Sovyetler'in iç meselesi olarak gördüğünü ifade etmiştir (Şimşir, 2012: 97-99). Diğer taraftan 20 Ocak olaylarının ardından Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yas ilan edilmiş ancak Türkiye'nin bölgeye insani yardım gönderme isteği Sovyetler Birliği tarafından reddedilmiştir. Bu dönemde ABD'de yaşayan Müslümanların bölgeye yardım gönderebilecekleri yönündeki müracaatları da Amerikan Kızılhaç'ı tarafından olumsuz karşılanmıştır (Şimşir, 2012: 198).

Ermeniler tarafından Karabağ'a silah akışı sağlanırken taraflar arasında çatışmaların sonlanmasına yönelik çeşitli görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Örneğin 3 Şubat 1990 tarihinde Letonya'nın başkenti Riga'da Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC) ve Ermeni Ulusal Hareketi arasında yapılan toplantıda Ermeniler halkların kendi kaderini tayin hakkını, Azerbaycanlılar ise toprak bütünlüğü ilkesini savunmuşlardır (Cornell, 1997: 8). Yine Eylül 1991'de Rusya'nın güneyindeki Jeleznovodsk kentinde Yeltsin ve Nazarbayev'in garantörlüğünde gerçekleşen toplantıda taraflar arasında ateşkesin sağlanması, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin (DKÖB) Azerbaycan'a ait olduğunu kabul etmesi, bölgeye kendisini yönetmesi için birtakım olanaklar sağlanması konusunda bir anlaşma sağlanmıştır (Çiloğlu, 1998: 151). Söz konusu anlaşma Ermenistan-Azerbaycan çatışması tarihindeki ilk ateşkes belgesi olarak kabul edilmektedir (Caferov ve Aslanlı, 2021: 215). Bununla birlikte Ermeni milislerin ateşkesi uymayarak saldırılarına devam etmesi anlaşmanın sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. Dahası Karabağ Ermenilerinin arkasındaki askeri gücün fark edilmesi ile Azerbaycan tüm askeri teçhizatı millileştirmeye ve Azerbaycan askerlerini Sovyet ordusundan geri çekmeye başlamıştır (Cornell, 1998: 56). Ek olarak Azerbaycan parlamentosu 35 bin kişiden oluşan bağımsız bir ordu kurma kararı alırken Rusya'dan Ermenistan'a giden boru hatlarını keserek Erivan'a doğal gaz ambargosu uygulamaya başlamıştır (Çiloğlu, 1998: 152).³

3. Dağlık Karabağ Savaşı: Ateşkes ve Diplomasi Çabaları

Bir yandan ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve askeri durum diğer yandan sahada devam eden çatışmalar diplomasi kanallarının kapanmasına engel teşkil etmemiş taraflar arasında ateşkes görüşmeleri sürdürülmüştür. Bununla birlikte Kasım 1991'de Hocavend'de MI-8 helikopterinin ateş açması sonucu Azerbaycan'ın önde gelen devlet ve hükümet temsilcileri, Rusya ve Kazakistan'dan gözlemciler olmak üzere helikopter mürettebatı ve yolcularından toplam 22 kişinin yaşamını yitirmesi gerginliğin yükselmesine yol açmıştır (Bayramlı, 2023). Yaşanan olayların ardından 26 Kasım 1991 tarihinde toplanan Azerbaycan Yüksek Sovyet'i, Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsünü ortadan kaldırarak bölgeyi doğrudan kendine bağlamış, 10 Aralık'ta Karabağ Ermenileri ise bir referandum düzenleyerek bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. Referandumun ardından 28 Aralık'ta yapılan parlamento seçimlerinde 81 sandalyenin 11'i Azerbaycanlı milletvekillerine ayrılmış olsa da Azerbaycan'ın seçimleri meşru görmemesi nedeni ile bu sandalyeler boş kalmıştır (Lütem, t.y.).

1992 yılına gelindiğinde taraflar arasındaki yeni barış görüşmelerine İran arabuluculuk etmiştir. 24 Şubat 1992 tarihinde İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti tarafından bölgeye bir ziyaret gerçekleştirilmiş, ancak Hocalı katliamının yaşanması süreci yeniden durma noktasına getirmiştir. Dağlık Karabağ'ın stratejik bir noktada bulunan ve bölgenin tek havaalanına sahip noktası olan Hocalı'ya 25-26 Şubat 1992'de Ermeni Kuvvetleri tarafından bir saldırı gerçekleştirilmiştir. Saldırılarda 613 sivilin yaşamını yitirmesi Azerbaycan halkında yönetime karşı bir öfkeye dönüşmüştür. Mutallibov yönetiminin bağımsızlık öncesi gerçekleşen 20 Ocak Olaylarına karşı pasif tutumunun ardından yaşanan ikinci saldırı sonrasında Azerbaycan yönetiminin 27 Şubat'ta Ermenistan ve Rusya'nın üyesi olduğu Bağımsız Devletler Topluluğu'na üyelik için anlaşma yapması dikkat çekicidir (Özdaşlı, 2021: 345). 2 Mart 1992 tarihinde BM'ye üye olan Azerbaycan'da yaşanan olayların ardından oluşan baskı nedeniyle istifa etmek zorunda kalan Mutallibov'un yerine 6 Mart'ta meclis başkanı Yakub Memmedov vekaleten devlet başkanlığı görevine getirilmiştir.

³ Sovyet alay-tümen-ordu ilkeleri sisteminden farklı olarak inşa edilen her tugay beş operasyonel taburdan ve her tabur yaklaşık 450 personelden oluşmuştur. 1991 yılında tamamlanan ilk Azerbaycan tugayı gönüllüler ve askere alınanlardan meydana gelmiştir. Ek tugayların her biri ise yaklaşık 3000-3500 personelden oluşmaktadır (Mekhtiev t.y.).

Bu dönemde basında, Türk kamuoyunda ve muhalefet partilerinde hükümetin Azerbaycan politikasına yönelik eleştiriler artmıştır. 1992 yılında yaşanan Hocalı Katliamı Türk basınında geniş yer tutmuş, sivillere yönelik saldırıların boyutlarını anlatan fotoğraflar ve açıklamalar büyük infiale yol açmıştır (Arslan, 2022: 541-542). 1993 yılında ise Kayseri Milletvekili Abdullah Gül ve 23 arkadaşı, Ermenistan'a karşı izlenen yanlış dış politika nedeniyle Azerbaycan'a yapılan son Ermeni saldırısı ve işgalinde dolaylı sorumlulukları bulunduğu iddiasıyla, Başbakan Süleyman Demirel ve Bakanlar Kurulu üyeleri hakkında gensoru açılmasını istemişlerdir (TBMM, 1993: 407). Ermenistan'ın saldırılarına karşı Azerbaycan'a daha güçlü bir desteğin verilmesi taleplerinin artması üzerine çeşitli adımlar atılmaya başlanmıştır. Örneğin, Türk hava sahasından geçen Ermenistan'a giden uçakların denetleneyeceği duyurulmuştur (Cornell, 1998: 61). Yine, Türkiye'nin girişimleri ile Dağlık Karabağ sorunu Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konferansı (AGİK) Helsinki Zirvesi'nde ele alınmış ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 11 ülkeden meydana gelen Minsk Grubu oluşturularak bir konferans yapılması kararlaştırılmıştır. AGİK çerçevesinde gerçekleştirilen ateşkes girişimleri Ermenistan'ın barış görüşmelerine eski DKÖB coğrafyasında yaşayan Ermenileri dahil etme isteği nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Bununla birlikte Konferansa katılacak ülkeler (Azerbaycan, Ermenistan, ABD, Rusya, Almanya, Fransa, İtalya, Çekoslovakya ve Türkiye) Minsk Grubu adı altında Karabağ sorununun çözümü için çalışmayı sürdürmüşlerdir (Lütem, t.y.).

Minsk Grubu'nun yanı sıra bu dönemde çeşitli ülkelerin arabuluculuk çabaları da devam etmiştir. 7 Mayıs 1992'de, Azerbaycan Devlet Başkanı Vekili Yakub Memmedov, Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan ve İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani Tahran'da bir araya gelmiş ve görüşme sonucunda Azerbaycan ile Ermenistan arasında sekiz maddeden oluşan bir anlaşma imzalanmıştır. Bununla birlikte 8 Mayıs 1992 tarihinde Ermenistan'ın önce Azerbaycan açısından stratejik önemi bulunan Şuşa'yı ardından bölgeyi Ermenistan'a bağlaması nedeniyle kritik bir konumda olan Laçın'ı işgal etmesi barış girişiminin sonuçsuz kalmasına yol açmıştır. Laçın'ın işgaline Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nin müdahale etmesini istemiş ve gerekirse kendi askeri imkanlarını da kullanabileceğini ifade ederek yanıt vermiştir. Ancak bu talep Rusya tarafından engellenmiş ve çatışmalara Türkiye'nin ya da başka bir Müslüman devletin olası bir müdahalede bulunmaması yönünde bir görüş bildirilmiştir. Dahası 21 Mayıs'ta Erivan ile bir anlaşma imzalayan Moskova yönetimi, Rus Yedinci Ordusu'nun bölgede kalıcı olarak kalmasını sağlayarak Ermenistan'a örtülü bir destek vermiştir (Çiloğlu, 1998: 157).

7 Haziran 1992 tarihinde Ebulfez Elçibey Azerbaycan'ın yeni devlet başkanı seçilmiş ve Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik askeri ve diplomatik adımların sürdürüleceği bir politika belirlenmiştir. Bu kapsamda 27 Ağustos 1992 tarihinde Minsk Grubu Başkanı Mario Raffaelli'nin iki tarafa gerçekleştirdiği ziyaretin ardından Minsk Konferansı için görüşmelere başlanmış ve Azerbaycan, Ermenistan ve Kazakistan Dışişleri Bakanları arasında aynı gün Alma-Ata Beyannamesi imzalanmıştır. Söz konusu beyanname kapsamında 1 Eylül'den itibaren ateşkes sağlanmış, 3 Eylül'de taraflar Ermenistan sınırındaki İcevan Rayonu'nda bir protokol imzalamıştır. Ne var ki, Alma Ata Beyannamesi çok geçmeden Ermeniler tarafından reddedilmiş, aynı dönemde Rusya'nın arabuluculuk çabası da sonuçsuz kalmıştır (Aslanlı ve Cafersoy, 2016: 246). Esasen bu dönemde Ermenistan yönetimi ve Karabağ Ermenileri arasında bir görüş ayrılığı olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Savaşın siyasi ve ekonomik yükünü üstlenen Ermenistan'da şartlar özellikle 1992 sonlarında oldukça ağırlaşmış ve Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan ABD ve BM'ye acil yardım için başvuruda bulunmuştur. Enerji hatlarının yanı sıra Gürcistan'dan geçen ulaşım hatlarının tahrip olması sonucunda kullanılamaz hale gelmesi Erivan yönetimini ekonomik darboğaza sürüklemiştir. Bu dönemde Türkiye, ciddi bir enerji krizi ile karşı karşıya kalan Ermenistan'a 300 milyon kilovat saat elektrik sağlayacak bir anlaşma imzalamıştır (Cornell, 1998: 62).⁴ Bununla birlikte Karabağ'daki Ermenilerin saldırıları genişleyerek devam etmiştir (Çiloğlu, 1998: 162).

1993 yılı bir yandan devam eden saldırılar diğer yandan taraflar arasında artan diplomatik girişimlerle başlamıştır. Şubat 1993'te Roma'da başlayan AGİK görüşmeleri Ermenilerin Karabağ çevresinde artan işgalleri nedeni ile bir kez daha kesintiye uğramış ve görüşmelerden çekildiğini açıklayan Azerbaycan'da

---

⁴ Bu anlaşma muhalefet ve Bakü'de büyük bir tepki aldığından iptal edilmek zorunda kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Cornell, 1998: 2).

1 Nisan'da olağanüstü hâl ilan edilmiştir. Artan saldırılar nedeni ile Türkiye Ermenistan'a Avrupa'dan gelen yardımları engellerken ABD de ilk kez Ermenistan'ı açıkça eleştirerek kınamıştır (Çiloğlu, 1998: 164). Nisan ayında Rusya Devlet Başkanı Yeltsin'in girişimiyle başlatılan barış görüşmelerine Azerbaycan'ın isteği doğrultusunda ABD dahil edilmiş, AGİK çerçevesinde sürdürülen diplomatik çabalarda Azerbaycan'daki iktidar değişikliğini kullanmak isteyen Ermenistan'ın beklentileri sonuçsuz bırakılmıştır. Bu çerçevede 3 Mayıs'ta Rusya, ABD ve Türkiye, AGİK çerçevesinde bir barış girişiminde bulunmuş, 1 Haziran'da durdurulan saldırılar sonrası tarafsız gözlemciler devreye girmiş ve 6 Haziran'da Cenevre'de gayri resmi görüşmeler başlatılmıştır. 14 Haziran'da Roma'da AGİK çatısı altında resmi görüşmeler yapılırken Ermenistan ile Karabağ Ermenileri arasında bir anlaşmazlık daha yaşanmış, Karabağ Ermenileri Türkiye'nin arabuluculuk rolüne karşı çıkmışlardır (Çiloğlu, 1998: 167). Bunun yanında Azerbaycan'da Karabağ birliklerinin komutanı Suret Huseynov'un bir darbe girişiminde bulunması üzerine ortaya çıkan siyasi krizi fırsat bilen Ermeniler barış sürecine rağmen bölgeye yönelik saldırılara tekrar başlamışlardır. Bu dönemde Ermenistan'la yaşanan savaşta Azerbaycan'a verilen desteğin artırılması, Rusya'nın dengelenmesi ve uluslararası alana ekonomik entegrasyonun sağlanması için Batı ve ABD ile iş birliğinin geliştirilmesi yönünde büyük bir çaba gösterilmiştir. Diğer taraftan askeri ve siyasi kanatta yaşanan anlaşmazlık ve etnik söylemlere dayanan ayrılıkçı hareketlerin ortaya çıkması nedeniyle sağlanamayan iç istikrar söz konusu çabaların sonuçsuz kalmasına yol açmıştır (Kerimoğlu, 2022: 11-12).

Azerbaycan'da ortaya çıkan kriz iktidar değişikliği ile sonuçlanmış, devlet başkanlığına Haydar Aliyev seçilmiştir. Aliyev'in Rusya'ya olan yakın tutumu ve diplomatik temasları ile Azerbaycan ve Ermenistan 1994 yılında ateşkes anlaşması imzalamıştır. İmzalanan ateşkes anlaşması iki açıdan önemlidir. İlk olarak söz konusu dönemde savaşın sahada kazanılmasının mümkün olmadığını ve devam eden savaşın ülkenin siyasi ve ekonomik istikrarının önündeki temel engel olduğunun anlaşılması ateşkesi zorunlu kılmıştır. Bunun yanında söz konusu ateşkes sonrasında özellikle enerji alanında büyük yatırımların önünün açılması ile Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununda uluslararası kamuoyunun desteğini aramıştır. Nitekim 1994 yılında büyük petrol şirketleri ile Asrın Antlaşması'nın yapılması Karabağ sorununun diplomatik yollarla çözümünü gerekli kılmış ve Azerbaycan yönetimi için birincil çözüm yolu olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte Azerbaycan elde ettiği enerji gelirlerini olası sert güç eylemlerine karşı askeri harcamalara da yönelerek rasyonel bir politika benimsemiştir.

Uluslararası alanda savaş sürecinde Azerbaycan'a kısmen insani destek verilse de askeri ve siyasi desteğin olmadığını belirtmek gerekir. Dahası zaman içerisinde Azerbaycan sınırları içerisinde yaşayan göçmenlere olan ilginin azalması ile verilen ekonomik yardımların gerilediği görülmektedir. Örneğin, 1993 yılında Azerbaycan'daki qaçqın ve mecburi köçkünler için yapılan yardım miktarı 97 milyon manat iken 2017 yılında bu miktar 30 milyon manata düşmüştür (Özsoy ve Sipahi, 2017: 112). Böylece Azerbaycan bir yandan diplomatik yolla topraklarını işgal altından kurtarmaya çalışırken diğer yandan göçmen nüfusun gereksinimlerini uzun yıllar boyunca büyük oranda tek başına üstlenmek zorunda kalmıştır.

4. Türk Dış Politikasında Dağlık Karabağ Savaşı ve Azerbaycan-Türkiye Siyasi İlişkileri

Yirminci yüzyılın son on yılı Türkiye'nin iç ve dış politikada önemli zorluklar ve fırsatlarla karşılaştığı bir dönem olmuştur. 1991-2002 yılları arasında koalisyon hükümetlerince yönetilen Türkiye, ekonomik açıdan küresel ekonomide yaşanan daralmaya paralel bir eğilim yaşamış, yüksek enflasyon ve yabancı kaynak yatırımlarında düşüş görülmüş, yüksek volatilité istikrarsızlığı beraberinde getirmiştir (Göcen, 2017). Aynı dönemde Türk dış politikasında ise Avrupa Topluluğuna tam üyelik sonrası ilişkilerin geliştirilmesi çabaları, Sovyetlerin dağılması ile Yugoslavya'nın çözülme süresine girmesi, Yunanistan ile süregelen anlaşmazlıkların askeri gerginliği artırması, Birinci Körfez Savaşı ve bağımsızlığını kazanan Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin kurulması gibi konular öne çıkmaktadır.

Tarihsel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Balkanlar, coğrafi olarak Türkiye'nin Avrupa'ya açılan giriş kapısı niteliğindedir. Bölge, Türk ve müslüman nüfusun varlığı nedeni ile Ankara'nın kültür ve kimlik stratejisinin odak noktalarındandır. 1990'lı yıllarda, Bulgaristan ile azınlıklar konusunda yaşanan sorunların ardından ilişkiler gelişmeye başlarken Yunanistan ile Kıbrıs'ın yanı sıra Ege'de askeri denge ve karasuları konularında yaşanan anlaşmazlıklar devam etmiştir. Ancak bu dönemde Türkiye açısından en önemli gelişmelerin başında Yugoslavya'nın dağılması gelmektedir. Bağımsızlığını ilan eden ülkeleri Türkiye

tanırken önce Bosna (1992-1995) ardından Kosova’da (1998-1999) yaşanan savaş Türkiye’nin bölgede aktif rol almasına yol açmıştır. Bölgedeki çatışma ve savaşların sonlandırılmasına uluslararası kamuoyuyla hareket eden Ankara, Birleşmiş Milletler’in bölgede uyguladığı politikalara askerî ve siyasi bağlamda destek vermiş, Balkanlarda barışı sağlamaya yönelik oluşturulan çok uluslu güce dahil olmuştur.

1990 yılında Irak’ın Kuveyt’e saldırısı ile başlayan Birinci Körfez Savaşı, Türkiye’nin Orta Doğu politikasını yeniden şekillendirmiştir. Sınır güvenliğine yönelik bir tehdit algılayan Ankara, İncirlik hava üssünü Koalisyon kuvvetlerine tahsis ederek Irak’a yönelik oluşturulan Çekiç güce destek vermiştir. Bu dönemde Suriye, Irak ve İran gibi komşu ülkelerin PKK’ya vermiş oldukları destek İsrail ile ilişkilerin gelişmesine etki etmiş, Başbakan Tansu Çiller’in 1994 yılındaki İsrail ziyaretini askeri ve savunma alanlarında yapılan anlaşmalar izlemiştir. Böylece Türk dış politikasında pragmatik bir yol izlenmiş, ortak çıkarlara dayanan güvenlik temelli ilişkiler öncelenmiştir. Türkiye’nin İsrail ile yakınlaşma politikası Arap dünyasının eleştirilerine yol açsa da REFAHYOL hükümeti (1996-1997) döneminde Başbakan Necmettin Erbakan’ın öncülüğünde İslam dünyasını yapılan açılımın bir yansıması olarak D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’nın kurulması önemli bir gelişme olmuştur.

Türkiye’nin bölgesel bir aktör olarak aktif politikalara yönelmesinde Sovyetlerin dağılması etkili olmuştur. Bağımsızlıkla birlikte savaşa evrilen çatışmalar Azerbaycan’ın iç ve dış politikasını etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. 1988-1994 yıllarını kapsayan dönemde Azerbaycan siyasi, ekonomik ve toplumsal krizlerle karşı karşıya kalmış, Dağlık Karabağ anlaşmazlığı üçüncü ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesini sınırlamıştır. Ateşkes anlaşmasının imzalanması ile 1994-2003 yıllarını kapsayan ikinci dönemde Azerbaycan iç istikrarını sağlayarak uluslararası alanda diplomatik çözüm arayışlarını önclemiştir. Bu kapsamda bir yandan Batı ile özellikle ekonomik alanda ilişkiler geliştirilmeye çalışılırken diğer yandan Rusya dengelenmiş, bölgede Ermenistan’ı çevreleme politikasının yanında askeri kapasitenin artırılmasına katkı sağlayacak ülkelerle iş birlikleri kurulmuştur. Bu ülkelerden biri olan Türkiye, Soğuk Savaş’ın bitimine hazırlıksız yakalanmıştır. Uzun yıllar boyunca Sovyetler’den sınırlarına yönelik tehdit algılayan ve dış politikasını buna göre kurgulayan Türkiye, Sovyetler’in dağılması ile ABD ve Batı nezdindeki en büyük kozlarından biri olan jeopolitik önemini kaybetme ihtimali ile karşı karşıya kalmıştır. Bununla birlikte, bağımsızlığını kazanan devletler için rol model olabilmesi ve sahip olduğu tarihi, kültürel, dini, etnik ve coğrafi yakınlıkla Sovyetler’den boşalan yeri doldurmak için önemli bir aday olarak görülmesi Türkiye’nin elini güçlendiren argümanlardır. Nitekim Türkiye bu fırsatı iyi değerlendirmiş; bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını tanıyarak diplomatik ilişkiler kurmuş ve bu ülkelerin uluslararası kuruluş ve oluşumlara üyeliğini desteklemiştir. Türk Dünyasını siyasi, ekonomik ve kültürel yakınlaştırma çabalarından biri olan Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi’nin ilki 1992 yılında Ankara’da yapılmaya başlamıştır. Ancak bu Zirve aynı zamanda Türk devletleri arasındaki görüş farklılıklarını da ortaya çıkarmıştır. Zirve’de kişi, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımına imkân tanıyan bir serbest ticaret düzenlemesi, ortak gümrük birliği, ortak bir ticaret ve yatırım bankası kurulması, demiryolu, karayolu ve havayolu bağlantıları ile telekomünikasyon imkanlarının geliştirilmesi gibi hızlıca oluşturulmuş önerilerin gündeme gelmesi kimi Türk devletleri tarafından olumsuz karşılanmıştır. Türk devletleri tarafından beklenen desteğin Türkiye’nin bölgeye yönelik politikaları ile yeterince örtüşmemesi bazı devletlerin Zirvelere olan isteğini azaltmıştır. Bunun yanında Rus dış politikasında eski Sovyet ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi savunan Avrasyacıların Atlantikçilerle olan rekabetinde öne çıkması Rusya’nın bölgede siyasi nüfuzunu artırmasında etkili olmuştur. Nitekim Türk devletlerinin mesafeli yaklaşımları ve Rusya’nın siyasi, askeri ve ekonomik oluşumlarla (Bağımsız Devletler Topluluğu, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, Avrasya Ekonomik Birliği vs.) bölge ülkelerini kendine çekme çabaları neticesinde Türkiye daha çok ekonomik ve kültürel iş birliklerine yönelmiştir. Ancak Türkiye’nin Orta Asya ile köprüsü durumunda olan Azerbaycan ile ilişkileri önce Karabağ savaşı gölgesinde ardından ekonomik temelli iş birlikleri çerçevesinde sürdürülmeye devam etmiştir.

4.1. Savaş Dönemi

Bağımsızlıkla birlikte Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) gibi oluşumlara üye olmaya başlayan Azerbaycan aynı zamanda Avrupa Birliği (AB) ve Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) ile iş birlikleri kurarak uluslararası sisteme entegre olmaya çalışmıştır.

Bununla birlikte özellikle 1993 yılına kadar geçen dönemde Azerbaycan hükümetinin dış politikasını karakterize eden temel unsurlardan biri tutarlı ve ilkeli bir dış politika seyrinin olmamasıdır. Devlet başkanlığına gelen ilk iki lider, dış politika ve diplomatik misyonun temel görevlerini, Azerbaycan devletinin stratejik çıkarlarını, bölgesel ve uluslararası ilişkiler alanında devlet politikasının temel özünü farklı şekillerde açıklayarak birbirinden uyumsuz adımlar atmışlardır (Hesenov, 2005: 183). Söz konusu sürece devam eden Ermeni saldırıları da eklenince siyasi istikrarın sağlanması imkânsız hale gelmiştir. 1990'lı yıllarda kaçınılmaz olarak Karabağ sorunu ile bağlantılı olarak kurgulanan dış politikada ekonomik ve siyasi ilişkiler birlikte sürdürülmüştür. Özellikle Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan'da yatırım yapmak isteyen şirketlere ev sahipliği yapan yabancı devletlerin, kriz döneminde Azerbaycan'ı desteklemeleri için siyasi düzeyde müdahil olması gerektiği yönünde bir tutum benimsenmiştir (Cornell, 2011: 219).

Bu noktada Bakü'nün bağımsızlığını pekiştirme ve enerji kaynaklarını ihraç etmede en büyük destekçisi Türkiye olmuştur. Azerbaycan'ı uluslararası alana entegre etmeye yönelik çabalara karşın ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik koşullar Karabağ konusundaki desteği kısmen sınırlamış, bu durum Birinci Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan aleyhine sonuçlanmasında etkili olmuştur. Diğer bir anlatımla bu dönemdeki ilişkiler büyük oranda Karabağ Savaşı'nın gölgesi altında bir seyir izlemiştir. Bu kapsamda Davutoğlu'nun (2009: 127) 'Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında en büyük stratejik kaybı' olarak ifade ettiği Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgali ve siyasi ilişkiler süreci genel olarak üç dönemde ele alınabilir:

Sovyetlerin henüz dağılmadığı *Şubat 1988-Aralık 1991 arası dönemde* Türkiye Karabağ sorununu Sovyetler Birliği bünyesinde değerlendirerek "iç işlere karışmama" politikası uygulamıştır. Bu dönemde muhalefetin ve kamuoyunun itirazlarına karşın iktidar kanadı Azerbaycan'a doğrudan bir destekte bulun(a)mamıştır. Dahası 20 Ocak Olaylarının yaşandığı günlerde ABD'de bulunan Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a International Club'ta ülkedeki mevcut duruma karşı Türkiye'nin tutumunun ne olacağı konusu sorulduğunda verdiği cevap uzun yıllar tartışılmıştır:

Her şeyden önce, Azerbaycan bir Sovyet Cumhuriyeti'dir. Aramızda çok kısa bir sınır vardır. Sovyet Ermenistan'ıyla sınırımız çok daha uzundur. Azerbaycan'la sınırımız doğrudan Azerbaycan ile değil, Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan iledir. Bu sınırın uzunluğu sadece 6-7 kilometredir. Aslında Azerbaycanlılar, Anadolu'daki Türk halkından daha çok İran Azerilerine yakındırlar, lehçelerimiz farklıdır. Bir başka fark daha vardır. Mezheplerimiz ayrıdır. Onlar Şii'dir, biz Sünni'yiz, Sovyetler Birliği'ndeki Türkçe konuşan ya da Müslüman gruplara karışmak istemeyiz. Sovyetler Birliği'nde sorunlarla karşılaşılmasını istemeyiz. Gorbaçov'un izlediği politikaların düzenli bir şekilde uygulanmasını arzu ederiz. Ancak, büyük değişimlerle birlikte bazı sorunlar olacaktır" (Kara, 2012: 67).

Cumhurbaşkanı Özal'ın Karabağ sorununa yaklaşımı zaman geçtikçe değişmiş, özellikle dönemin başbakanı Süleyman Demirel ile yaşadıkları görüş farklılıkları kamuoyuna yansımıştır. 18 Ekim'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan 9 Kasım 1991 tarihinde ilk kez Türkiye tarafından tanınmış ve Azerbaycan'ı diğer Türk devletlerinin tanınması izlemiştir. Böylece Ankara, Sovyet sonrası dönemde bölgeye olan ilgisini göstererek üst düzey ziyaretlerle başlayan bir yakınlaşma stratejisi izlemiştir.

1992-1993 döneminde bir tarafsızlık politikası ile arabuluculuk rolü üstlenen Ankara tarafından Ermenistan'a insani ve ekonomik yardımlarda bulunulurken Azerbaycan yönetimi ile siyasi ilişkilerin geliştirilmesine ve Karabağ konusunda mümkün olan desteğin verilmesine çaba gösterilmiştir. Bu kapsamda 24-25 Ocak 1992 tarihlerinde Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ayaz Mutallibov'un Türkiye ziyaretinde çeşitli alanlarda iş birliği konularını kapsayan ve iki ülke arasındaki ilk anlaşma olan 11 maddelik "Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması" imzalanmıştır (Qasımlı, 2015: 429). Şubat ayı sonunda dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin diplomatik ilişkilerin kurulması ve ihtiyaçların belirlenmesi amacıyla Orta Asya, Ukrayna ve Azerbaycan'ı kapsayan bir ziyaret gerçekleştirmiştir. 28 Şubat'ta gerçekleşen Bakü ziyaretinde; vizesiz bir aylık seyahati öngören vize bağımsızlığı, dışişleri bakanlıkları arasında iş birliği ve diplomatların Türkiye'de staj görmesi, milli eğitim bakanlıkları arasında protokoller gibi başlıklarda anlaşmalar imzalanmıştır (Şimşir, 2011: 306-307). Anlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra (6 Mart 1992) Mutallibov istifa etmiş yerine vekaleten Yakup Memmedov getirilmiştir. Bu süreçte dönemin başbakanı Süleyman Demirel içerisinde Azerbaycan'ın da olduğu bağımsız Türk Cumhuriyetlerini kapsayan bir ziyaret gerçekleştirmiştir. 25 yıl aradan sonra Bakü'ye gerçekleşen bu ikinci ziyarette Azerbaycan meclisinde bir konuşma yapan Demirel, ülkenin içinde bulunduğu siyasi atmosfere ve Karabağ konusuna değinerek sorunun dünya kamuoyuna daha iyi anlatılması gerektiğini ifade etmiştir (Şimşir, 2011: 352). 3 Mayıs 1992 tarihinde Türkiye'nin Bakü

Büyükelçiliği açılmış; eğitim, kültür, teknik ve bilimsel iş birliği konularını kapsayan Türkiye-Azerbaycan Ortak Bildirisi kabul edilmiştir. Bunun yanında Demirel'in söz konusu gezisi çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin devlet başkanlarını bir araya getiren Zirve toplantılarının yapılması konusunda mutabakata varılmıştır (Şimşir, 2011: 376; 400). Diğer taraftan Mayıs ayı içerisinde Şuşa ve Laçın'ın ardından Ermenilerin Nahcivan'ın Türk sınırına yaklaşık 10 kilometre mesafedeki Sederek kasabasına yönelmesi Türkiye'nin 1921 yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile yapmış olduğu Kars Anlaşması'ndaki haklarına dayanarak itiraz etmesini sağlamıştır. Nahcivan bölgesi Başkanı Haydar Aliyev'in Türkiye'den askeri yardım talebinde bulunmasının ardından dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhittin Füsünoğlu ordunun olası bir harekât için hazır olduğunu bildirmiştir. Türkiye'de durumun gerginleşmesi üzerine Rusya'nın BDT Ortak Silahlı Kuvvetleri Komutanı Yevgeny Shaposhnikov, üçüncü taraf müdahalesinin (Türkiye'nin) Üçüncü Dünya Savaşı'nı tetikleyebileceğini beyan eden bir açıklamada bulunmuştur (Kasım, 2012: 98). Dahası, 15 Mayıs 1992 tarihinde Taşkent'te Rusya Federasyonu, Ermenistan ve beş Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi arasında imzalanan savunma anlaşması anlaşmaya taraf devletlerin güvenlikleri tehlikeye düştüğünde birbirlerine yardım edeceklerini öngörmektedir. Bu kapsamda iki ülke arasında yaşanacak olası bir gerginlikte Moskova yönetiminin Ermenistan'ın yanında olacağı bir görünüm ortaya çıkmıştır (Lütem, t.y.). Söz konusu gelişmeler üzerine Süleyman Demirel sorunu bir kez daha diplomatik yollardan çözüme girişimlerini artırmıştır. ABD, İngiltere, İran, Gürcistan, Avrupa Birliği ve NATO sınırların kuvvet kullanarak değiştirilemeyeceğine ilişkin bir beyanatta bulunmuş, Rusya da yasa dışı eylemleri desteklemeyeceğini bildirerek Ermenistan'ı kınamıştır (Lütem, t.y.). Bunun yanında 28 Mayıs 1992 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti tarafından Nahcivan'da yapımı tamamlanan Hasret Köprüsü'nün açılışına Başbakan Demirel'in katılımı kamuoyunda Azerbaycan'a verilen desteğin bir yansıması olarak okunmalıdır.

Ankara'nın Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın yanında olmasına karşın Ermenistan'ın bölgesel politikardan dışlanmadığı, dış politikada temasların sürdürüldüğü belirtilmelidir. Bu kapsamda, Türkiye'nin inisiyatifi ile devletlerarası bir iş birliği örgütü olan Karadeniz Ekonomik İş birliği Örgütü (KEİ) kurulmuş, Ermenistan bizzat Türkiye tarafından örgüte dahil edilmiştir.⁵ Haziran ayı içerisinde yapılan devlet başkanlığı seçimini kazanan Elçibey'in ilk yurt dışı ziyareti de KEİ toplantısı çerçevesinde Türkiye'ye olmuştur. Çok geçmeden 28 Ekim-5 Kasım tarihleri arasında Türkiye'ye bir ziyaret daha gerçekleştiren Elçibey, Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesine katılmıştır. Zirve'nin ardından resmi ziyaret kapsamında Azerbaycan Büyükelçiliği açılmış, iki ülke arasında dostluk, iyi komşuluk, ticaret, ulaşım vb. alanlarda iş birliğine ilişkin 6 anlaşma ve çok sayıda belge imzalanmıştır (Qasımlı, 2015: 435).

Erivan'ın işgali sonlandırmayıp aksine Azerbaycan topraklarına doğru genişletmesi nedeniyle Ankara, 1993-1994 yılları arasında daha somut eylem ve söylemlerle Bakü'nün yanında bir politika izlemiştir. Bu dönemde askeri olarak savaşın doğrudan tarafı olmayan Türkiye'nin arabuluculuk talebi Ermenistan tarafından kabul edilmemiş ancak sorunun uluslararası kuruluşlar nezdinde çözümünü için diplomatik bir çaba gösterilmiştir (Çevikel ve Özsoy, 2023: 169). Nisan 1993'te, Ermeni güçlerinin Kelbecer bölgesini işgal etmesi üzerine Ankara Ermenistan'ı kınamış; kara ve hava sınırını kapatarak Ermenistan'a ambargo uygulamaya başlamıştır. Nisan ayının ilk haftasında Türk Cumhuriyetlerini kapsayan ziyaretlerde bulunan Cumhurbaşkanı Özal'ın, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Azerbaycan-Ermenistan konusunu dile getirdiği ancak bu ülkelerden beklediği ölçüde bir destek göremediği ifade edilmektedir (Özdemir, 2014: 620). Aynı dönemde Azerbaycan'da bir kez daha artan siyasi kriz iktidar değişikliği ile sonuçlanırken Elçibey döneminin aksine Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde kısa süreli bir durgunluk yaşanmıştır. Haziran ayında meclis başkanlığı görevine gelen Haydar Aliyev, parlamentonun Elçibey'i görevden alması sonrasında ülkenin yeni cumhurbaşkanı olmuştur (Çevikel, 2023: 162).

---

⁵ Aynı dönemde İran ve Rusya gibi bölge ülkelerine karşı mesafeli olan ve Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesine yönelik bir politika benimseyen Elçibey yönetimi de Örgüte üye olmuştur. Bunun yanında Ekim ayında Mutallibov döneminde imzalanan BDT anlaşmasının onaylanmayacağı duyurularak ülkedeki Rus askeri üsleri kapatılmıştır. Milliyetçi kişiliği ile bilinen Elçibey'in Tahran ile anlaşmazlık yaşamada "Birleşik Azerbaycan" (Bütöv Azerbaycan) söylemi etkilidir. Buna göre, ülke nüfusunun önemli bir oranını Azerbaycan Türkeri'nin oluşturduğu İran ile kurulan diplomatik ilişkilere rağmen Elçibey, cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce İran'ın parçalanacağına ve bütün Azerbaycan'ın kurulacağına yönelik ifadeler kullanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Neciyev ve Qasımlı, 2020: 1270).

Devlet başkanlığına gelen Haydar Aliyev'in BDT anlaşmasını imzalaması, İran ile ilişkileri düzeltmeye çalışması, Elçibey yönetiminin Türkiye ile yapmış olduğu kimi anlaşmalardan ayrılması ve Türk vatandaşlarına vize zorunluluğu getirmesi gibi adımlar Ankara'da şüphe ile karşılanmıştır (Cornell, 1998: 62). Nitekim Cornell'e (2011: 367) göre söz konusu dönemde Aliyev, Türkiye'yi Azerbaycan'ın tek ortağı değil ortaklarından biri olarak görmektedir. Bununla birlikte çok geçmeden gerek NATO'nun Barış için Ortaklık programına dahil olması gerekse de enerji alanında başlatılan küresel projeler iki ülkenin yeniden yakınlaşmasını sağlamıştır. Bunun yanında Gürcistan'ın dahil olduğu üç taraflı ilişkilerin geliştirilmesi bölgesel entegrasyonun kurulması açısından önemlidir. Veliyev (2016: 112), Haydar Aliyev'in Türkiye politikasını beş başlıkta özetlemektedir:

- Haydar Aliyev, Türkiye ile ideolojik değil pragmatik ilişkiler kurmuştur;
- Türkiye, bölgesel güç dengesinin korunmasında Haydar Aliyev'in dış politikasının önemli bir parçası olmuştur;
- Azerbaycan'ın bilgi ve ekonomik ablukadan çıkmasında Türkiye ile ilişkiler önemli rol oynamıştır;
- Gürcistan'ı Azerbaycan-Türkiye iş birliğine dahil ederek üçlü ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır;
- Türkiye ile ilişkiler birbirinin içişlerine karışmama ilkesine dayanmaktadır.

8-10 Şubat 1994 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in daveti ile Türkiye'ye ilk resmi ziyaretini gerçekleştiren Aliyev, verdiği demeçte Türkiye'yi 'Azerbaycan'a en yakın, kardeş ve dost ülke' olarak tanımlamıştır (Oral, 2002: 59). Görüşmeler sırasında aralarında "Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma"⁶ ve "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İş Birliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Protokolü"nin bulunduğu 17 anlaşma imzalanmıştır. Yapılan protokol taraflardan birine üçüncü bir ülkenin saldırıda bulunması halinde diğerine destek olma olanağı tanınması açısından oldukça önemlidir (Aslanlı ve Hesenov, 2005: 149) Ancak bu dönemde söz konusu desteğin askeri niteliğe dönüşmediğinin altı çizilmelidir. 6 maddeden oluşan ve bir dönem daha uzatılabilmesinin önü açık olarak beş yıllık bir süreyi kapsayan Protokol ise kurumsal, askeri-güvenlik alanlarında iş birliği yapılmasını öngörmektedir (Qasımlı, 2015: 444). Bu ziyaretten kısa bir süre sonra Azerbaycan ve Ermenistan arasında Rusya'nın arabuluculuk yaptığı ateşkes anlaşması imzalanmıştır.

Savaş döneminde Karabağ sorununun Türkiye'nin iç siyasetinde bir bölünmeye yol açtığını da ifade etmek gerekir. Buna göre dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal zaman içinde Azerbaycan'a verilmesi gereken destek konusunda fikir değiştirerek Ermenistan'a uyarı niteliğinde bir eylemin gerçekleştirilmesinden yana tavır sergilerken başbakan Süleyman Demirel Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki soruna Türkiye'nin taraf olmaması gerektiğini savunmuştur. 1992-1994 yılları arasında yönetimdeki görüş farklılıkları devam etmekle birlikte Ermenistan'ın işgalini durdurmaya yönelik çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bu kapsamda Demirel, çatışmaya müdahale etmesi ve arabuluculuk yapması için ABD Başkanı Bush'la iletişim kurmuş, uluslararası alanda Ermenistan'a verilen desteği eleştirmiş ve 1992 yılında Dağlık Karabağ sorununun NATO Siyasi Komisyonunda gündeme alınmasını sağlamıştır (İbadov, 2007: 109). Diğer taraftan Demirel'in ihtiyatlılık politikasının Hocalı'da Ermeniler tarafından gerçekleştirilen katliamlar sonrası bir kırılma yaşadığı ve özellikle Türk kamuoyunda Azerbaycan halkının yanında olma yönünde baskıların arttığı görülmektedir. Muhalif partiler tarafından hükümete yöneltilen eleştiriler de Türkiye'nin sorunun çözümünde Azerbaycan'ın yanında olma gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Dahası aynı dönemde çatışmaların Nahçıvan'a yönelmesi Türkiye'nin 1921 tarihli Kars Antlaşmasındaki haklarını gündeme getirmiş ve bölgeye Türk askerinin gönderilmesi tartışılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte daha evvel ifade edildiği gibi Rusya'nın resmi makamları tarafından Türkiye'nin olası müdahalesinin üçüncü dünya savaşına yol açacağı dillendirilmesi sebebi ile herhangi bir adım atılmamıştır.⁷

⁶ 18 maddeden oluşan ve iş birliğinin hukuki ve kurumsal altyapısının oluşturulması ve güvenlik konularını kapsayan anlaşma 10 yıl geçerli olacak, sürenin sonunda feshedilmezse ikişer yıllık sürelerle uzatılacaktır (Şimşir, 2011: 680).

⁷ Cornell (1998: 53), 1921 antlaşmasına göre Türkiye'nin, Nahçıvan'da ve muhtemelen Dağlık Karabağ'da da garantör konumunda olduğunu, Dağlık Karabağ veya Nahçıvan'ın statüsündeki herhangi bir değişikliğin Türkiye'nin onayını gerektireceğini, bu yüzden Türkiye'nin çatışmada bir yabancı olarak tanımlanamayacağını ifade etmektedir.

Son olarak, Cornell (1998: 63-66) Ermenistan ve Azerbaycan'a yönelik politikanın oluşturulmasında ve uygulanmasında Türkiye'yi kısıtlayan beş faktör bulunduğunu ifade etmektedir:

- Dış politikasında Kemalizm öğretisinden hareket eden Türkiye'nin Kıbrıs ve Musul dışında ülkeyi herhangi bir dış çatışmaya dahil etmekten kaçınması (Bu durum başta Alparslan Türkeş olmak üzere milliyetçi cephe kadar muhalif siyasetçilerin de eleştirisine neden olmuş, Türkiye için Azerbaycan'ın da Kıbrıs kadar önemli bir bölgeyi temsil ettiği savunulmuştur);
- Batılı ülkelerin çatışmanın dışında kalmak isterken bazı durumlarda zımnen veya açıkça Ermenistan'ı desteklemelerine karşın Türkiye'ye Azerbaycan'ın safına katılmaması için baskı yapmaları. NATO üyesi olan Türkiye'nin savaşa dahil olması çatışmanın tırmanma riskine ve hatta Türkiye ile Rusya arasında (muhtemelen İran'ın da dahil olacağı) bir çatışmaya yol açacağına inanılması;
- Türkiye'nin siyasi ve ekonomik nedenlerle Moskova ile iyi ilişkileri sürdürmeye öncelik veren bir politika benimsemesi;
- "Ermeni soykırımı" iddialarının varlığı, söz konusu dönemde hem Ermenistan hem de diasporada Ermeniler tarafından sürekli kullanılmış olup Ermenistan'a karşı gerçekleştirilecek olan olası bir eylemin benzer söylemleri yeniden harekete geçirebileceği düşüncesi;
- 1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs harekâtı sonrasında Türkiye'ye uluslararası alanda koyulan tepkinin tekrar edilme olasılığı.

Türkiye'nin söz konusu gerekçelerle Azerbaycan'a vermiş olduğu desteğin sınırlı olması zaman zaman Azerbaycan kamuoyunda da eleştirilere yol açmıştır. Örneğin 1993 yılında Kelbecer'in tahliyesi için Elçibey'in Türkiye'den talep ettiği helikopterin Rusya gerekçe gösterilerek Azerbaycan'a gönderilmemesi dönemin Bakü-Ankara ilişkilerinde en önemli olumsuzluklarından biri olarak öne çıkmaktadır (32. Gün Belgeseli). Bununla birlikte gerek bölge ülkelerinin Ermenistan'a olan desteği gerekse de küresel alanda savaşa dair oluşan kayıtsızlığın etkisi ile Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin bu dönemde gelişmeye başladığı belirtilmelidir.⁸

4.2. Savaş Sonrası Dönem

Savaş öncesi dönemde Karabağ Savaşı ikili ilişkilerin belirleyici ögesi olurken ateşkes anlaşmasının ardından enerji alanındaki iş birliği çabaları siyasi ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayan temel itici güçtür. Bu dönemde özellikle karşılıklı ziyaretler ve anlaşmalar ilişkilerin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Bunun yanında dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile Haydar Aliyev arasındaki kişisel yakınlığın getirdiği lider diplomasisi de bu süreci desteklemiştir. Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin ivme kazandığı dönem aynı zamanda Bakü yönetiminin Batı, Orta Asya Türk Devletleri ve İslam ülkeleri ile ilişkilerinin gelişmeye başladığı dönemdir.

Yakın coğrafyasında 1980-1988 Irak-İran Savaşının ardından başlayan Birinci Körfez savaşı Türkiye'nin jeopolitik önemini bir kez daha açığa çıkarmıştır. Irak'a karşı Batı ve ABD'nin yanında konumlanan Türkiye bu dönemde büyük bir ekonomik kriz yaşamıştır. Bunun yanında savaşın ardından Ankara'nın çabalarına rağmen Irak'ta fiili bir Kürt yönetiminin oluşması Türkiye'nin endişelerini artırmıştır. Kürt milliyetçiliğinin ve PKK terör örgütünün şiddet eylemlerinin arttığı bu dönemde Türkiye, askeri ve teknolojik gerekçelerle İsrail ile ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bu durum Orta Doğu ülkelerinin Türkiye'ye yönelik tepkilerine neden olmuştur. Öyle ki, bu dönem Türkiye'nin Irak, İran ve Suriye ile en sorunlu dönemlerinden biridir. Bununla birlikte dış politikada uygulanan aktif diplomasi ve uluslararası kamuoyuyla birlikte hareket edilmesi Türkiye'nin stratejik önemini artırmıştır.

Türkiye açısından bakıldığında Azerbaycan ile kurulan ilişkiler, Sovyet sonrası dönemde bölgeye dair politikalar için bir ön adım niteliğindedir. Sovyetlerin dağılması ile jeopolitik önemini yitirme kaygısını

---

⁸ Savaş ve işgal dönemi boyunca İran ve Rusya Ermenistan'ı desteklemişlerdir. Örneğin, Nisan 1992'de İran, Ermenistan'a doğal gaz ve yakıt sağlamıştır. 2002 yılında ABD Dışişleri Bakanlığı, Ermeni şirketlerinin nükleer silahların yayılması konusunda İran'la iş birliği yaptığını belirten bir bildiri yayınlamıştır. Rusya ise, 1993-1996 yılları arasında Ermenistan'a 1 milyar dolar değerinde askeri mühimmat sağlarken, Aralık 1998-Şubat 1999 arasında on MiG-29 savaş uçağı ve bir S-300 uçaksavar füze sistemi teslim etmiştir (Çağaptay, 2005).

bölgesel güce evirebilme olanağında Azerbaycan ile kurulan yakınlığın rolü yadsınamaz. Dış politikada Rusya'nın etkisinin kırılması ve Batı ile ilişkilerin geliştirilmesinde Türkiye Azerbaycan'a büyük bir destek vermiştir. Bu noktada askeri ve ekonomik yardımların yanı sıra eğitimden yönetime kadar birçok alanda Azerbaycan Türkiye'nin birikiminden faydalanmıştır. Bulduğu konum itibari ile Orta Asya ile Türkiye arasında köprü rolü oynayan Azerbaycan, sahip olduğu enerji kaynakları ile de Türkiye'yi enerjide merkez ülke haline dönüştürebilme potansiyeli taşımaktadır.

NATO ve Azerbaycan Petrol Şirketi'nin uluslararası enerji şirketleri ile toplantısının olduğu 9-10 Haziran 1994 tarihlerinde Haydar Aliyev Türkiye'ye gelmiş, bu ziyaret sırasında çeşitli üst düzey görüşmeler gerçekleştirmiştir (Qasımlı, 2015: 447). Söz konusu temaslardan kısa bir süre sonra Azerbaycan enerji diplomasisi faaliyetlerine başlamıştır. Buna göre, 20 Eylül 1994 tarihinde Azeri, Çırak, Güneşli sahalarındaki petrolün uluslararası alana taşınmasını sağlamaya yönelik olarak 11 enerji şirketi (beşi Amerikan şirkettir) ile yapılan anlaşma Azerbaycan'ı uluslararası sisteme entegre eden en önemli adım olmuştur. Kamuoyunda "Asrın Anlaşması" olarak bilinen ve ekonomik niteliği ile öne çıkan anlaşma temelde Azerbaycan'ın varlığı ve bağımsızlığı açısından stratejik bir değere sahiptir. Bölgesel iş birliği imkanlarının gelişmesine imkân tanıyan anlaşma aynı zamanda Azerbaycan'ın Ermenistan ile yaşamış olduğu soruna uluslararası kamuoyunun desteğini aramada ve elde edilen ekonomik gelirle askeri imkân ve olanakların artırılmasında önemli bir araç olmuştur. Fuller (2013: 3)'in ifade ettiği gibi zengin enerji rezervleri Azerbaycan'ın Karabağ sorununun çözüme kavuşturulması aşamasında elindeki en etkili gücüdür. Söz konusu potansiyel Dağlık Karabağ'ın kontrolünün yeniden elde edilmesi amacıyla silahlı kuvvetlerin modernize edilmesinin yanı sıra Rusya ve İran'ın bölgedeki nüfuzunun kırılması, petrol ve doğal gazın Moskova'nın kontrolü dışındaki ağlar üzerinden ihraç edilmesi yönünde kullanılmıştır.

1995 yılında Haydar Aliyev'e yönelik darbe girişiminde Aliyev'in dönemin Türkiye Başbakanı Tansu Çiller'i itham etmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin ilk ciddi sınavlarından biri olurken darbe girişimi konusundaki uyarının Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından yapılmış olması ilişkilerin kopmasını etkileyen temel etmenlerdendir (Cornell, 2011: 372). Bunun yanında bu dönemde Azerbaycan'ın Türkiye'ye yönelik en önemli eleştirilerinden biri Nisan 1995'te Türkiye'nin uluslararası havayolu şirketleri için Ermenistan'a hava koridorunu açmasıdır.⁹ Erivan'a tesir etmenin kolaylaşacağı savından hareket eden Türkiye'ye Azerbaycan Cumhurbaşkanı, sınır kapılarının açılmasının hiçbir fayda getirmeyeceğini vurgulayarak başbakan Tansu Çiller'in Ermenistan politikasını sert bir şekilde eleştirmiştir (Qasımlı, 2015: 469). Bununla birlikte aynı dönemde Tansu Çiller başkanlığındaki heyetin Azerbaycan'a gerçekleştirdiği ziyarette Asrın Anlaşması'nda Türkiye'nin %1,75 olan payının %6,75'e çıkarılmasına ilişkin bir anlaşmanın imzalanması dikkat çekicidir (Əhmədov, 2010). Diğer taraftan 1995 yılında Azerbaycan'da parlamento seçimi gerçekleşmiş ve Azerbaycan'ın ilk anayasası kabul edilmiştir (Qasımlı, 2015: 462). Seçimlerin ardından 7 Aralık'ta Süleyman Demirel Azerbaycan'a bir ziyaret gerçekleştirmiş ve iki ülke arasında "Ekonomik İşbirliğine İlişkin Ortak Deklarasyon ve Mutabakat Zaptı (Birgə Bəyanat və iqtisadi əməkdaşlıq haqqında memorandum)" imzalanmıştır. Temelde enerji iş birliğinin geliştirilmesine yönelik olan ziyarette vize rejiminin sadeleştirilmesi, Ankara'da Azərbaycan büyükelçiliğinin açılması, Bakü'de Türkiye'nin yeni büyükelçilik binasının inşası gibi konular görüşülmüştür (Qasımlı, 2015: 463-464)

Haydar Aliyev 5-9 Mayıs 1997 tarihlerinde Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuş, ziyaret kapsamında Azerbaycan'ın Hazar'dan çıkardığı petrolün Türkiye üzerinden pazarlanması, Ermenistan'ın kınanması, Türkiye'nin Ermenistan'la ticaretinin sıfırlanması gibi konular görüşülmüştür. Görüşmelerin ardından Stratejik İşbirliğinin Derinleştirilmesine İlişkin Deklarasyon, Stratejik İşbirliğinin Geliştirilmesine Yönelik Ek İşbirliği Protokolü ve Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Kuruluşları, Elektrik Enerjisi Alanında İşbirliği Anlaşması ve diğer önemli belgeler imzalanmıştır (Babayeva, 2013: 73). Türkiye ziyaretinin ardından ABD'ye resmi bir ziyaret gerçekleştiren Aliyev'in "Türkiye bizim dünyaya açılan pencereyiz" ifadesi dikkate değerdir (Qasımlı, 2015: 470). Nitekim, Kasım 1997'de başbakan Mesut Yılmaz'ın Azerbaycan,

⁹ Söz konusu dönemde Ermenistan'ın Cumhurbaşkanı olan Levon Ter-Petrosyan Karabağ sorununun çözülmesi ve Türkiye ile ilişkilerinin düzeltilmesi konusunda diasporadan farklı bir bakış açısına sahiptir. Mevcut durumda Ermenistan'ı bölgesel politikalara dahil etmenin imkânsız olduğunu ve ülkenin refahının geliştirilemediğini gören Petrosyan çeşitli açılımlar yapmaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Palabıyık ve Deveci Bozkuş, 2000: 262).

Şubat 1998'de Haydar Aliyev'in Türkiye ziyaretinde görüşülen temel konuların başında Bakü-Ceyhan petrol boru hattı bulunmaktadır. 18 Ekim 1999 tarihinde de Cumhurbaşkanı Demirel'in Bakü ziyaretinde iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve askeri iş birliği ile Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının inşası konuları ele alınmış, Kasım ayında AGİT İstanbul Zirvesi'nde ham petrolün Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Boru Hattı yoluyla Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerinden taşınmasına ilişkin anlaşma imzalanmıştır (Qasımlı, 2015: 475-478).

Siyasi ve ekonomik açıdan uluslararası sisteme entegre olmaya çalışan Bakü için bölgesel güvenlik ve istikrarın sağlanması oldukça önemlidir. Bu kapsamda özellikle Gürcistan ile ilişkilerin ikili ve üç taraflı çerçevede geliştirildiği siyasi, ekonomik ve askeri iş birliğinin genişletildiği görülmektedir. Bunun yanında Rusya-Çeçenistan Savaşı ile ilgili olarak Moskova'nın Azerbaycan'a baskı yapması ve Hazar Denizi'nin paylaşımı konusundaki anlaşmazlık dolayısıyla İran'ın Azerbaycan'a yönelik tehditkâr tutumu 2000'li yılların başlarında üç ülke arasındaki ilişkileri etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. Öyle ki, Haydar Aliyev tarafından 9 Ocak 2000 tarihinde gerçekleştirilen Türkiye ziyaretinde Kafkasya'daki gelişmeler masaya yatırılmış ve ardından 15 Ocak'ta Demirel'in Gürcistan'ı ziyareti sırasında bölgesel istikrarın sağlanabilmesi amacıyla yönelik olarak AGİT şemsiyesi altında Kafkas İstikrar Pakti'nin (KİP) kurulması konusu gündeme getirilmiştir (Celac, Emerson ve Tocci, 2000: 1).

Demirel ve Aliyev arasındaki dostluğun ülkeler arasındaki iş birliğinin geliştirilmesindeki rolü yadsınamaz. 2000 yılında Türkiye'de Cumhurbaşkanlığına Ahmet Necdet Sezer'in gelmesi ile başlayan süreçte dış politikanın kısmi bir eksen kaymasına uğradığı ifade edilmelidir. Bununla birlikte cumhurbaşkanı ilk yurt dışı ziyaretini 1-12 Temmuz 2000 tarihinde Azerbaycan'a yapmıştır. Bu dönemde 'sözde Ermeni soykırımı' iddialarına karşı Bakü'nün Ankara'ya siyasi desteğinin altı çizilmelidir. Öyle ki, 2001 yılında Fransız parlamentosu sözde Ermeni "soykırımı" projesini kabul etmiş, Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın girişimiyle Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan'la görüşmek üzere Paris'e giden Haydar Aliyev, Fransız Parlamentosu'nun aldığı bu karara itirazını dile getirmiştir (Qasımlı, 2015: 495).

Ahmet Necdet Sezer'in Türkiye'nin yeni Cumhurbaşkanı olması ve 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti)'nin iktidara gelmesi Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu dönemde lider diplomasisi kısmen zayıflamış, AK Parti'nin ilk döneminde özellikle Avrupa Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesi temel öncelik olarak belirlenmiştir. Diğer taraftan Batı ve ABD'nin, Ankara-Erivan ilişkilerinin normalleştirilmesi yönündeki istek ve baskısı Azerbaycan'ı rahatsız etmiştir. Bununla birlikte enerji konusundaki iş birliği ise kesintisiz sürdürülmüştür. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in Mart 2001'deki Türkiye ziyaretini A. Necdet Sezer'in 17-18 Eylül 2002 tarihleri arasındaki Bakü ziyareti izlemiştir. Bu görüşmelerde sözde Ermeni soykırımı, Dağlık Karabağ ve çevre kentlerin işgali, Bakü-Tiflis-Ceyhan hattının yapımı, Şahdeniz bölgesinden çıkarılacak doğal gazın Türkiye'ye ihraç edilmesi gibi konular gündeme gelmiştir (Qasımlı, 2015: 495). Azerbaycan enerji diplomasisinin hız kazandığı bu dönem aynı zamanda İran ile gerginliğin en yüksek seviyelere ulaştığı dönemlerdendir. Öyle ki, Hazar Denizi'ne kıyıdaş ülkelerden biri olan İran, Bakü'nün bölgedeki enerji arama ve çıkarma çalışmalarına engel olmaya çalışarak Azerbaycan hava sahasını ihlal etmiştir. Yaşanan gelişmeler üzerine Azerbaycan ve Türkiye İran'a nota vermiş, Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu Ağustos 2001'de Azerbaycan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir (İsmailzade, 2005: 6). Söz konusu dönemden sonra iki ülke arasındaki askeri ilişkilerin boyutunun genişlediğini, askeri tatbikatlardan teknoloji transferine kadar birçok alanda iş birliği yapıldığını belirtmek gerekir.

Ocak 2003'te Ak Parti başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın öncülüğünde Azerbaycan'a ilk resmi ziyaret gerçekleştirilmiştir. Ziyaret çerçevesinde Dağlık Karabağ sorununun çözümü, petrol ve doğal gazın Türkiye'ye ve Batı pazarlarına ihracı, terörle mücadele, askeri alanda iş birliğinin genişletilmesi gibi konular görüşülmüştür (Qasımlı, 2015: 514). Ekim ayında gerçekleşen seçimler sonrasında ise İlham Aliyev Azerbaycan'ın yeni cumhurbaşkanı olmuştur. Çok geçmeden iki ülke arasında Kuzey Kıbrıs nedeni ile bir gerilim yaşanmıştır. Buna göre, Türkiye'ye yaptığı ziyarette İlham Aliyev, Kıbrıs'ın birleşmesi referandumunun başarısız olması halinde Azerbaycan'ın adanın Türk kısmını uluslararası alanda tanıyan ilk ülkelerden biri olacağını söylemiştir. Ancak, Mayıs 2004'te Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin

Strasbourg'daki oturumunda Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Avrupa Konseyi'nde temsil edilmesini sağlayacak yasa tasarısının oylamasına, biri hariç hiçbir Azerbaycan delegesi katılmamış ve tasarı reddedilmiştir. İki ülke kamuoyu tarafından da eleştirilen bu durum 27 Temmuz 2005 tarihinde Azerbaycan'ın, Kuzey Kıbrıs Cumhuriyeti'ne doğrudan uçuş açan ilk ülke olmasıyla yerini yumuşamaya bırakmıştır (İsmailzade, 2005: 8).

5. Sonuç

1990'lı yıllar siyasi ve ekonomik açıdan Türkiye önemli zorluklarla karşı karşıya kalmasına karşın dış politikada en aktif olunan dönemlerdendir. Bölgesinde artan çatışma ve savaşlara karşın ciddi bir saldırı tehdidi yaşamayan Ankara ortak tarih, kültür, etnik kimlik ve çıkarlara dayalı bir strateji izlemiş, uluslararası kurum ve kuruluşlarla iş birliğini artırmıştır. Yaklaşık yetmiş yıl süren Sovyet hakimiyetinin ardından 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan 1993 yılına kadar siyasi bir istikrarsızlık süreci yaşamıştır. Bu durum bir yandan Ermenistan'la devam eden savaşta Azerbaycan'ın toprak kayıplarını artırırken diğer yandan ülkenin küresel alana entegrasyonunu geciktirmiştir. Adı geçen dönemde Bakü'yü en fazla destekleyen ülke Türkiye olmasına karşın ilişkiler genel olarak Dağlık Karabağ meselesi çerçevesinde şekillenmiştir.

1993 yılında Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanlığına gelmesi ile Azerbaycan iç ve dış politikada bir dönüşüm sürecine girmiştir. Aliyev'in Rusya'yı dikkate almayan siyasi, ekonomik, diplomatik ya da askeri bir politikanın başarı şansının olmadığı düşüncesinden hareket ettiğini söylemek mümkündür. Böylece dış politikasını uluslararası çıkarlarına uygun bir şekilde kurgulayan Bakü yönetimi, mevcut zorlukları aşmasını sağlayacak adımlar atmıştır. Bu kapsamda cumhurbaşkanlığına gelmesinin ardından önce BDT üyeliğini onaylayan Aliyev, Mayıs 1994'te Ermenistan'la ateşkes anlaşmasını imzalayarak ülkedeki krizi sonlandırmıştır. Bunun yanında bir denge siyaseti benimsenmiş, 4 Mayıs 1994 tarihinde NATO'nun Barış İçin Ortaklık programına dahil olunarak Kosova, Afganistan ve Irak'taki barışı koruma misyonlarına katkıda bulunulmuştur. Böylece bir yandan askeri kapasite ve olanaklarını geliştiren Azerbaycan diğer yandan Türkiye ile ilişkilerini derinleştirmiştir.

1991-1994 yılları arası dönemde Dağlık Karabağ Savaşı gölgesinde ve liderlerin etkisi ile gelişen ilişkiler ateşkes anlaşması sonrasında enerji diplomasisine evrilmiştir. Bunun yanında sözde Ermeni soykırımına karşı iş birliği, Bakü'nün uluslararası alandaki tanınırlığının artırılması ve Türk dünyasının bütünleşme çabası bağımsızlık sonrası ilişkilerin temel konu başlıklarındandır. Uzayan Ermeni işgaline karşı sorunu diplomatik yollardan çözmeye çalışan Azerbaycan'ın bölgesel ve küresel nitelikli örgüt ve teşkilatlara üye olmasında Ankara'nın desteği büyüktür. Buradan hareketle, yönetim biçimleri ve niteliklerinden bağımsız olarak devletlerin dış politikalarında kendi çıkarları doğrultusunda hareket etme eğiliminde oldukları görülmektedir. Yapısalcı teoriye göre kimlik, tarih, kültür, fikir gibi ortak unsurlar devletlerin kararlarında belirleyici olmakta, etkileşim halinde olma durumu da politikaların değişebilirliğine olanak tanımaktadır. Bu kapsamda uzun yıllar Sovyet hakimiyeti altında kalan Azerbaycan bağımsızlığını kazanmasının ardından Türkiye ile yakın ilişkiler kurabilmiştir. Bu yakınlık diğer Türk devletlerini kapsayacak şekilde genişletilmiş, Türkiye'nin öncülüğünde başlatılan Zirveler sürecinde iş birliğinin temelleri atılmıştır. Dahası, sadece bağımsız Türk devletlerini değil, Rusya ve Moldova'ya bağlı özerk cumhuriyetleri de bünyesine dahil eden TÜRKSOY kültürel birliği/bütünlüğü vurgulayan ve ortak değerleri yansıtan önemli bir araç olarak kurgulanmıştır. Söz konusu dönemde yakın coğrafyadaki gelişmeler düşünüldüğünde Türkiye'nin Azerbaycan ile olan ilişkilerini kimlik, kültür, fikir, çıkar ortaklığının bir yansıması olarak yapısalcı teori ile açıklamak mümkündür. Nitekim, Azerbaycan'la ilişkilerin geliştirilmesi Türk dış politikasının önemli bir amacı olmuştur. Adı geçen dönemde Türkiye'nin Azerbaycan'la ilişkilerinin gelişmesini etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. İlk olarak, Sovyetlerin dağılması ile bölgede oluşan güç boşluğunu Türkiye sahip olduğu jeopolitik, etnik, dini, kültürel avantajlara dayanarak doldurmak istemiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler çok boyutlu hale getirilerek Orta Asya Türk devletlerini de kapsamış ve "Türk dünyası" çeşitli oluşum ve örgütlerle yeniden bir araya gelme şansı bulmuştur. İkinci olarak Türkiye'nin bölgeye yönelik politikaları özellikle 1990'lı yıllarda büyük oranda ABD ile eşgüdümlü sürdürülmüştür. Yürütülen enerji diplomasisi, NATO ile iş birliğinin geliştirilmesi ve sonraki dönemde Azerbaycan'ın AB'nin komşuluk politikasına dahil edilmesi bölgedeki Rus etkisinin sınırlanması çabalarına hizmet etmektedir. Son olarak Türkiye'nin enerji merkezi olma iddiasında Azerbaycan'la yürütülen enerji diplomasisinin etkisi büyüktür.

Yürütülen iş birliği iki ülkenin yanında Türk dünyasının da ortak çıkarıdır. Petrol ve doğal gaz alanında küresel projelere imza atılması ile Türkiye, kaynak ülkelerini çeşitlendirmiş, enerji güvenliğini artırmış ve bu alanda önemli bir geçiş güzergahına dönüşmüştür. Geline nokta, Kazakistan ve Türkmenistan'ın da bu projelere dahil olması sağlanmış, bu ülkeler bilinen enerji ihracatçısı devletlere karşı alternatif aktörlere dönüşebilme olanağına kavuşmuşlardır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Arslan, G. (2022), Hocalı Katliamının Tarihsel Arka Planı ve Katliamın Türk ve Batı Basınına Yansımaları, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), s. 522-570.
- Aslanlı, A. ve Hesenov, İ. (2005), Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası, 1. Baskı, Ankara: Platin
- Azarova, V. (2015), Chiragov and others v. Armenia Judgment (Application no: 13216/05), Strasbourg.
- Azərbaycan Tarixi (2007), Cilt I, Azerbaycan: Çırağ Nəşriyyatı.
- Azerbaycan-Ermenistan Savaşı (1993), 32. *Gün Arşivi*, <https://www.youtube.com/watch?v=VjTnmn5O7c4>, (Erişim Tarihi: 12.02.2024).
- Babayeva, V. (2013), *Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Bayramlı, N. (2023), Qarakənd faciəsindən 32 il ötür..., Yeni Azərbaycan, https://www.yeniazerbaycan.com/-xeberlenti_e93250_az.html (Erişim Tarihi: 31.05.2024).
- Bozdağlıoğlu, Y. (2012), Konstrüktivizm ve Rol Teorisi: Kimlik, Rol ve Dış Politika Analizi, (Der. T. Arı), *Uluslararası İlişkilerde Postmoder Analizler-1*, s. 127-150, Bursa: MKM Yayınları.
- Caferov, N. ve Aslanlı, A. (2016), Karabağ Sorunu'nda Ateşkes ve Rusya, *Ermeni Araştırmaları*, 53, s. 239-260.
- Cafersoy, N. ve Aslanlı, A. (2021), Russia's Policy During the 44-Day Karabakh War, *Insight Turkey*, 23 (4), s. 213-230.
- Cornell, Svante E. (1997), Undeclared War: The Nagorno-Karabakh Conflict Reconsidered, *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 20(4), s. 1-20.
- Cornell, Svante E. (1998), Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance, *Middle Eastern Studies*, 34 (1), s. 51-72.
- Cornell, Svante E. (2011), *Azerbaijan Since Independence*, M.E. Sharpe Armonk, New York London, England.
- Çevikel, Ş. (2023), Resulzade'den İlham Aliyev'e Azerbaycan-Türkiye Siyasi İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme, *Anasay*, 26, s. 156-171.
- Çevikel, Ş. ve Özsoy, B. (2023), Azerbaycan Ermenistan Sorununda Türkiye, (Ed.: F. Kaya), *Türkiye'nin Orada Ne İş Var? -Türkiye'nin Bölge Ülkeleriyle İlişkileri*, s. 163-186, Ankara: Nobel Yayınları.
- Çiloğlu, F. (1998), *Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar*, İstanbul: Sinatle.

- Davutoğlu, A. (2009), *Stratejik Derinlik- Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Dormer, R. (2017), The Impact of Constructivism on International Relations Theory: A History, *Kwansei Gakuin University Social Sciences Review*, 22, s. 51-64
- Əhmədov, E. (2010), *Azərbaycan-Türkiyə Strateji Tərəfdaşlığı Yeni Mərhələdə*, Xalq Qəzeti, https://www-elibrary.az/docs/qazet/qzt2010_2465.pdf, (Erişim Tarihi: 13.02.2024).
- Emerson, M., Tocci, N. ve Celac, S. (2000), *A Stability Pact for the Caucasus*, A Consultative Document of the CEPS Task Force on the Caucasus. CEPS Working Documents.
- Fuller, E. (2013), *Azerbaijan's Foreign Policy and the Nagorno-Karabakh Conflict*, Istituto Affari Internazionali (IAI), [Azerbaijan's Foreign Policy and the Nagorno-Karabakh Conflict on JSTOR](https://www.jstor.org/stable/24444444), (Erişim Tarihi: 18.02.2024).
- George, A.L. and Bennett, A. (2005), *Case Studies and Theory Development in Social Sciences*. Cambridge: MIT Press.
- Göcen, S. (2017), Türkiye'nin 1990-2015 Dönemi'ndeki Ekonomik Performansı Üzerine Bir Değerlendirme, *Marmara İktisat Dergisi*, 1(1), s. 61-76.
- Cagaptay, S. (2005), Good Relations between Azerbaijan and Israel: A Model for Other Muslim States in Eurasia? <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/good-relations-between-azerbaijan-and-israel-model-other-muslim-states-eurasia>, (Erişim Tarihi: 11.02.2024).
- Halaçoğlu, Y. (2001), Ermeni Meselesi ile İlgili Birkaç Rus Kaynağı, *Yeni Türkiye*, 7(38), Ankara.
- Hesenov, A. (2005), *Müasir Beynəlxalq Münasibətlər və Azərbaycanın Xarici Siyasəti*. Dərslük, Bakı: "Azərbaycan" Nəşriyyatı.
- İbadov, A. (2007), *Azərbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- İsmailzade, F. (2005), *Turkey-Azerbaijan: The Honeymoon is Over*, <http://turkishpolicy.com/images/stories/2005-04-neighbors/TPO2005-4-ismailzade.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.02.2024).
- Kara, A. (2012), Turgut Özal ve Türk Dünyası, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kasım, K. (2012), The Nagorno Karabakh Conflict From its Inception to the Peace Process, *Caucasus International*, 2(1), s. 93-110.
- Kerimoğlu, H. (2022), *Azərbaycan*, (Ed.: S. O. Çaycıoğlu), *21. Yüzyılda Kafkasya*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 1-35.
- Lütem, Ö. E. (t.y.), *Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan ile Sorunları*, Karabağ Sorunu, http://www.erarenorg/bilgibankasi/tr/index3_1_2.htm, (Erişim Tarihi: 01.02.2024).
- Mekhtiev E. (2001), *NATO-EAPC Research Fellowship: "Security Policy in Azerbaijan"*. <https://www.nato-int/acad/fellow/99-01/mekhtiev.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.02.2024).
- Memmedova, A. (2020). 20 Yanvar-Qan Yaddaşımız. Bakı. Azərbaycan Milli kütüphanesi.
- Neciyev, E. ve Gasımlı, T. (2020), *Azərbaycan-İran İlişkileri (1991-2018)*, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(4), s. 1267-1273
- Nolyain, I. (1999), Moscow's Secret Initiation of the Azeri-Armenian Conflict (A Study of Divide-and-Rule Policy in Modern History), *The Journal of Slavic Military Studies*, 12(3), s. 38-100.
- Oral, E. (2002), *Azərbaycan-Türkiyə Əlaqələri və Heydər Əliyev*, Bakı: Qafqaz Universiteti Nəşri.
- Özdaşlı, E. (2021), Bağımsızlığını Yeniden Kazanışının 30. Yılında Azerbaycan, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 129(255), s. 335-362
- Özdemir, H. (2014), *Turgut Özal*, İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- Özsoy, B. ve Sipahi, E.B. (2017), *Azerbaycan'da Süreğen Bir Sorun Alanı Olarak "Qaçqın" ve "Mecburi Köçkünler"*, (Ed.: S. Güleç Solak ve Ş. Pekküçükşen), *Farklı Yönleriyle Göç ve Yönetimi*, s. 102-117, Lap Lambert, Mauritius.

- Özsoy, B. ve Aydemir Baş, F.B. (2022), Küresel Çözumsuzlükten Vatan Muharebesine: Dağlık Karabağ'da Minsk Grubu'nun Rolü Üzerine Bir Değerlendirme, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(33), s. 143-160.
- Palabıyık, M. S. Ve Deveci Bozkuş, Y. (2000), Türkiye-Ermenistan İlişkileri (1918-2009), (Ed.: Ö. E. Lütem *Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler*, AVİM Yayınları.
- Paşayeva, G., Bağırova I.; Makili-Alıyev K. ve Mehdıyev, F. (2013), SSCB'de Yarı-Özerkliğin Hukuki Durumu: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Örneği, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 14, s. 69-103.
- Qasımlı, M. (2015), *Azərbaycan Respublikasının Diplomatiya Tarixi*, Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti (1991-2003): 2 hissədə. I hissə. – Bakı: Mütərcim.
- Report of the Meeting of the Contact Group on the Aggression of the Republic of Armenia Against the Republic of Azerbaijan (2019), New York, United Nations Headquarters 23 september 2019, OIC/ACM-2019/CG-AZER/REP/ FINAL.
- Söyler, M. (2021), Süreç Takibi Yöntemi: Nedensellik, Zamansallık, Kuram Geliştirme ve Kuram Testi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 26(101), s. 67-94.
- Şimşir, B. (2011), *Azərbaycan, Azərbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azərbaycan İlişkileri*, Ankara: Bilgi.
- TBBM (1993). Tutanak Dergisi, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c034/-tbmm19034095.pdf>
- Trampusch, C. and Palier, B. (2016), Between X and Y: how process tracing contributes to opening the black box of causality, *New Political Economy*, DOI: 10.1080/13563467.2015.1134465
- Veliyev, C. (2017), Azərbaycan–Türkiyə münasibətləri: 1991-2016, *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətləri (1991-2016)*, Bakı: “Poliart” MMC, s. 97-158.
- Wendt, A. (1992), Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics, *International Organization* 46, s. 391-425
- Yalçınkaya, A. (2006), *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler*, Lalezar Kitabevi.
- Эхо Кавказа (Сентябрь 24, 2021), Алиев призвал ООН и государства-члены не использовать название «Нагорный Карабах», <https://www.ekhokavkaza.com/-a/31476449.html>, (Erişim Tarihi: 21.02.2024).